

KS. MATEUSZ WYRZYKOWSKI – WARSZAWA

PODANIA I ARTEFAKTY POTWIERDZAJĄCE MISJĘ PAWŁA W HISZPANII

Na przełomie roku 57 i 58 po Chr., przebywając w Koryncie, Paweł myślał zarówno o zakończeniu trzeciej wyprawy misyjnej, jak również o rozpoczęciu czwartej. Pragnął dotrzeć do Hiszpanii, by tam głosić Ewangelię. Wyraz tego dał w spisany w tym czasie *Liście do Rzymian*. Stolica Imperium miała być dla niego miejscem przygotowania tej wyprawy. Obrany cel był jednym z motywów napisania listu, a jednocześnie okazją do przedstawienia i zaprezentowania rzymskiej wspólnoty chrześcijan swojej teologii, osiągnięć i zamiarów. Tekst Pisma Świętego opisuje jedynie zamiar, jednak ani listy Apostoła Narodów, ani *Dzieje Apostolskie* nie opisują, czy został on zrealizowany. W takiej sytuacji, by stwierdzić fakt ewangelizacji na Półwyspie Iberyjskim przez Pawła, musimy posiłkować się tekstami pozabiblijnymi i niewielką ilością znalezionych przez archeologów artefaktów. Znalezione przez historyków przedmioty tylko pośrednio oraz w ograniczonym zakresie mogą nam pozwolić na dotarcie do prawdy. Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie argumentów przemawiających za

KS. DR MATEUSZ WYRZYKOWSKI – kapłan archidiecezji warszawskiej; doktor teologii biblijnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Ukończył seminarium translatorskie prowadzone przez Nida Institute American Bible Society na Pontificia Universita Urbaniana oraz Podyplomowe Studium Retoryki na Uniwersytecie Jagiellońskim. Wykładowca na Akademii Katolickiej oraz w Seminarium Duchownym w Warszawie. Nr ORCID: 0000-0002-1161-0002. Kontakt: mateusz.wyrzykowski5@gmail.com

realną możliwością dotarcia nawróconego pod Damaszkiem Szawła do Hiszpanii, by również tam głosić Zmartwychwstałego.

Argumenty wynikające z tekstu Nowego Testamentu

Paweł o wsparcie wyprawy do Hiszpanii prosił mieszkańców Rzymu. W Rz 15,22 pojawia się pierwszy pośredni argument potwierdzający jej odbycie się. Apostoł był do tego stopnia zajęty pracą misyjną na wschód od Morza Śródziemnego, że nie mógł dotrzeć do Wiecznego Miasta¹. To spowodowało jedynie konieczność odłożenia w czasie spotkania z adresatami listu, jednak nie brał pod uwagę porzucenia tego pragnienia. Było to możliwe dopiero po trzech udanych wyprawach, gdy wszyscy od Jerozolimy do Ilirii usłyszeli Ewangelię Chrystusa (Rz 15,19). Paweł okazał się wytrwałym i zdeterminowanym do pracy nauczycielem. Głosił i przekonywał do swoich racji niezależnie od zewnętrznych okoliczności, takich jak trud wędrówki, nieprzychylność lokalnych mieszkańców czy przedstawicieli synagogi. J.A. Fitzmyer opisuje jego strategię działania jako udawanie się „od miejsca do miejsca” (*his concern for place after place*) – tak, by nie pominąć żadnego ważnego ośrodka miejskiego². Biorąc pod uwagę posiadane informacje zawarte w Nowym Testamencie, możemy założyć, że zrobił wszystko, by dotrzeć w ramach ostatniej wyprawy misyjnej do Hiszpanii, gdzie nikt nie głosił jeszcze Dobrej Nowiny.

W 2 Tm 4,16-18 Paweł mówi o pozytywnie rozstrzygniętej „pierwszej obronie”. Egzegeci są podzieleni co do rozumienia tych słów. Pierwsza część (Euzebiusz z Cezarei, Bouma, Hendriksen, Lock, Wohlenberg, Zahn) uważa, że mowa tu o zakończeniu procesu opisanego w Dz 25-26, gdy Paweł odwołał się do Cezara. Druga część (Bernard, Brox, Dibelius-Conzelmann, Fee, Guthrie, Jeremias, Kelly, Ridderbos, Spicq, Ridderbos, Kelly) odnosi te słowa do pierwszego etapu (*prima actio*) drugiego procesu, który ostatecznie doprowadził do skazania go³. Z punktu widzenia tematu podjętego w niniejszym artykule te wątpliwości mają charakter wtórny. Niezależnie od tego, za którą możliwością się opowiemy, istota sprawy jest wspólna dla obydwu – były dwa procesy: w pierwszym Paweł został uniewinniony, co dało mu możliwość udania się do Hiszpanii. Po powrocie miało miejsce drugie postępowanie sądowe, w wyniku którego został skazany na śmierć.

1. P. B. Fowler, *The Structure of Romans. The Argument of Paul's Letter*, Minneapolis 2016, s. 6.
2. J. A. Fitzmyer, *Romans: A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven, London 2008, s. 716.
3. G. W. Knight, *The Pastoral Epistles: A Commentary on the Greek Text, New International Greek Testament Commentary*, Grand Rapids 1992, s. 468-469.

Natomiast zakładając, że mowa tu o uniewinnieniu w pierwszym procesie, słowa mówiące o dopełnieniu się głoszenia Ewangelii (2 Tm 4,17) można rozumieć jako udanie się do Hiszpanii i dotarcie do kraju, gdzie w sposób zorganizowany nie była prowadzona działalność misyjna.

Świadcstwa pozabiblijne potwierdzające wyprawę do Hiszpanii

Mamy kilka świadectw potwierdzających obecność Pawła w Hiszpanii. Papież Klemens I (ok. 91-101) był trzecim biskupem po św. Piotrze⁴. Euzebiusz z Cezarei w swojej Historii Kościoła opisuje jego autorytet w Kościele (Hist. Eccl. 3,16,1; 38,1). Ok. 96 roku Paweł napisał *Pierwszy List do Koryntian*⁵. Opisał w nim cierpienia, których doświadczył podczas głoszenia Ewangelii na wschodzie i zachodzie. Ucząc sprawiedliwości całą ziemię (δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν τὸν κόσμον), dotarł do jej zachodnich granic (ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δυσσεως ἑλθὼν; 1 Klem. V,7). W czasach Klemensa określano tak Hiszpanię⁶. Dzieło oraz zawarta w nim informacja są istotnym argumentem za obecnością Pawła na Półwyspie Iberyjskim, ponieważ pochodzi z czasów apostołskich⁷.

Powstanie *Kanonu Muratoriego* jest datowane na II w. po Chr. Osiemdziesiąt pięć wersetów (brakuje początku i prawdopodobnie końca) zawiera najstarszą listę pism uznawanych za Nowy Testament. Spisany po łacinie tekst prawdopodobnie powstał w Rzymie. Część naukowców uważa, że liczne błędy ortograficzne i gramatyczne świadczą o tłumaczeniu z języka greckiego. Biorąc pod uwagę opisane okoliczności powstania, możemy jedynie przypuszczać, że dokonywał go człowiek słabo znający łacinę. Jeżeli za miejsce powstania przyjmiemy Wieczne Miasto, wtedy konsekwentnie za autora należy uznać jakiegoś cudzoziemca. Jest bowiem bardzo mało prawdopodobne, by była to osoba niewykształcona⁸. Waż-

4. F. L. Cross, E.A. Livingstone, *Clement of Rome*, w: *The Oxford dictionary of the Christian Church*, red. F. L. Cross, E. A. Livingstone, Oxford, New York 2005, s. 363.

5. Clement of Rome, *The First Epistle of Clement to the Corinthians*, w: *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus*, red. A. Roberts, J. Donaldson, A. C. Coxe, Buffalo 1885, s. 6.

6. M. W. G. A. Schmidt, "And on this Rock I Will Build My Church". *A new Edition of Philip Schaff's "History of the Christian Church": Medieval Church History. From Gregory VII. to the Protestant Reformation A.D. 1049-1517*, Hamburg 2017, s. 154

7. M. A. Wilcoxon, *Clement, First Letter*, w: *The Lexham Bible Dictionary*, red. J. D. Barry, D. Bomar, D. R. Brown, R. Klippenstein, D. Mangum, C. Sinclair Wolcott, Bellingham 2016, [Logos 9]; A. C. Thiselton, *The First Epistle to the Corinthians: A Commentary on the Greek Text*, Michigan, Cambridge, 2000, s. 1254.

8. F. L. Cross, E.A. Livingstone, *Muratorian Canon*, w: *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, red. F. L. Cross, E. A. Livingstone, Oxford, New York 2005, s. 1133.

ną cechą tekstu jest jego krytyczny charakter. Autor nie tylko wymienia księgi kanoniczne, ale również jednoznacznie wymienia teksty nie uznawane za takie przez wspólnotę Kościoła (np. listy św. Pawła do Laodycei i Aleksandrii). Wszelkie tradycje gnostyckie odrzuca jako sprzeczne z prawdą. Główną cechą autora jest chęć przekazania i wybrania z szeregu różnych tradycji tych autentycznych i potwierdzonych. Autor *Kanonu Muratoriego* stwierdził, że czyny wszystkich apostołów po zmartwychwstaniu Chrystusa zostały opisane w dziele Łukasza dedykowanym Teofilowi. Pominął on jednak w swoim dziele dwie istotne informacje – męczeńską śmierć Piotra i podróż Pawła do Hiszpanii (linia 37). Zaś w kolejnym zdaniu stwierdził, że informacje na temat miejsca, czasu i przyczyn spisania listów Apostoła Narodów znajdują się w nich samych⁹. W ten sposób pośrednio potwierdził realizację przez niego pomysłu dotarcia na Półwysep Iberyjski zapisaną w Rz 15,24.28.

Dzieje Piotra Apostoła i Szymona datowane na II w. po Chr. nie tylko potwierdzają obecność Pawła w Hiszpanii, ale również podają wiele szczegółów z tej wyprawy. Wydarzenia opisane w tym tekście dzieją się głównie w Rzymie, jednak brak znajomości topografii miasta przez badaczy jest uznawany jako argument świadczący o jego powstaniu poza stolicą Imperium. J.N. Bremmera na podstawie swoich badań dowodził, iż został spisany w Azji Mniejszej¹⁰. Pierwotny tekst powstał po grecku, co potwierdza zachowany *Papirus Oxyrynchus 849*, jednak historię Pawła od momentu pojmania opisuje najobszerniejsze tłumaczenie łacińskie. Według *Dziejów Piotra Apostoła i Szymona*, gdy Paweł przebywał w rzymskim więzieniu, jedną z osób, która go słuchała, była Kandida. Po tym jak uwierzyła w jedyne Boga, nawróciła swojego męża Kwartusa. Był on strażnikiem więziennym. Postanowił uwolnić Apostoła Narodów. Paweł podczas trzydniowego postu usłyszał odpowiedź od Wszechmocnego – miał stać się uzdrowicielem mieszkańców Hiszpanii. Decyzja o opuszczeniu miasta wywołała strach i smutek wśród chrześcijan. Bali się, że już nigdy nie zobaczą swojego nauczyciela. Podczas namawiania go na zaniechanie wyjazdu interweniował Bóg. Głos z nieba pouczył ich o apostołskiej misji Pawła. Miał głosić Ewangelię do końca swoich dni. W podróży do Hiszpanii mieli go wspierać dwaj ekwicy rzymscy: Dionizy oraz Balbus z Azji, senator Demetrius i inni chrześcijanie z Rzymu¹¹. Tekst nie zawiera informacji o skuteczności podjętej misji i powrocie z niej.

9. *New Testament Apocrypha. Gospels and Related Writings*, red. W. Schneemelcher, Louisville, London 1991, t. I, s. 35.

10. J. N. Bremmera, *Aspects of the Acts of Peter: Women, Magic, Place and Date*, w: *The Apocryphal Acts of Peter: Magic, Miracles and Gnosticism*, red. J. N. Bremmera, Leuven 1998, s. 6-19.

11. *New Testament Apocrypha. Writings Relating to the Apostles Apocalypses and Related Subjects*, red. W. Schneemelcher, Louisville, London 2003, t. II, s. 287-293; Z. Izydorczyk, *Dzieje Piotra Apostoła i Szymona*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 16 (2003), s. 101-150.

Tradycję o udaniu się Pawła z Rzymu do Hiszpanii potwierdza również Hipolit (ok. 170-235) – prezbiter w stolicy Imperium Rzymskiego. Apostoł Narodów w jego tekście został wymieniony wśród pozostałych Dwunastu. Miał dołączyć do tego grona rok po wniebowstąpieniu Chrystusa. Następnie głosił Ewangelię od Jerozolimy po Ilirję, Włochy i Hiszpanię. Hipolit dodał, że Apostoł Narodów nauczał trzydzieści pięć lat po nawróceniu, a zmarł święty mieczem za panowania Nerona¹².

Apokryf *Dzieje Ksantypy, Polikseny i Rebeki* został spisany w połowie III w. Tekst klasyfikowany jako „powieść religijna” (ang. *religious novel*) składa się z dwóch części. Pierwsza (p. 1-21) opisuje nawrócenie Ksantypy, żony Probusa. Ta część dzieła zawiera głównie mowy i modlitwy. W drugiej połowie (p. 22-42) została opisana historia porwania Polikseny – siostry Ksantypy. W tej części dzieła pojawiają się apostołowie – Piotr, Andrzej i Filip¹³. Tekst apokryfu nazywa Pawła nauczycielem i głosicielem Słowa Bożego. Zgodnie z wolą Boga opuścił Rzym i udał się do Hiszpanii¹⁴.

O obecności Apostoła Narodów na Półwyspie Iberyjskim pisał św. Hieronim ze Strydonu (ok. 347-420) w dziele *Przeciw Helwidiuszowi o wiecznym dziewictwie błogosławionej Maryi*¹⁵. Powstanie dzieła datuje się na rok ok. 383 po Chr. Jak wskazuje tytuł, traktat jest poświęcony obronie dogmatu o dziewictwie Matki Bożej. W toku argumentacji autor stwierdził, że nim Paweł udał się do Hiszpanii, został uwięziony w Rzymie¹⁶. Istotnym aspektem jest fakt, że w momencie spisywania tych treści Hieronim (jak również jego adwersarz) przebywali

12. Pseudo-Hippolytus of Rome, *On the Twelve Apostles*, w: *Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Novatian, Appendix*, red. A. Roberts, J. Donaldson, A. C. Coxe Buffalo 1886, t. 5, s. 255.
13. A. Menzies, *Introduction to the Acts of Xanthippe, and Polyxena, Rebecca*, w: *The Ante-Nicene Fathers. The Gospel of Peter, the Diatessaron of Tatian, the Apocalypse of Peter, the Visio Pauli, the Apocalypses of the Virgil and Sedrach, the Testament of Abraham, the Acts of Xanthippe and Polyxena, the Narrative of Zosimus, the Apology of Aristides, the Epistles of Clement (Complete Text), Origen's Commentary on John, Books I-X, and Commentary on Matthew, Books I, II, and X-XIV*, red. A. Menzies, New York 1897, t. 9, s. 203.
14. A. Menzies, *Life and Conduct of the Holy Women, Xanthippe, Polyxena, and Rebecca*, w: *The Ante-Nicene Fathers. The Gospel of Peter, the Diatessaron of Tatian, the Apocalypse of Peter, the Visio Pauli, the Apocalypses of the Virgil and Sedrach, the Testament of Abraham, the Acts of Xanthippe and Polyxena, the Narrative of Zosimus, the Apology of Aristides, the Epistles of Clement (Complete Text), Origen's Commentary on John, Books I-X, and Commentary on Matthew, Books I, II, and X-XIV*, red. A. Menzies, New York 1897, t. 9 s. 205-217.
15. F. L. Cross, E.A. Livingstone, *Helvidius*, w: *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, red. F. L. Cross, E. A. Livingstone, Oxford, New York 2005, s. 753.
16. Jerome, *Adversus Helvidium* 4; w: *St. Jerome: Letters and Select Works*, red. P. Schaff, H. Wace, New York 1893, s. 335-346.

w Wiecznym Mieście. Można więc zakładać, że prezentuje on utrwaloną tam tradycję¹⁷. Z grona Ojców Kościoła o misji Pawła w Hiszpanii mówił również św. Jan Chryzostom w siedemdziesiątej piątej homilii do Ewangelii Mateusza. Opisywał on Apostoła Narodów głoszącego Ewangelię od Jerozolimy po Hiszpanię¹⁸. Dodawał, że w Rzymie Paweł był więziony przez dwa lata i po tym czasie wyruszył z Wiecznego Miasta. Złotousty uważał, że Pismo zapowiadało nastanie końca czasów – rozumianych jako upadek Jerozolimy i mieszczącej się w niej świątyni – dopiero w momencie, gdy Słowo Boże dotrze na krańce świata (zob. Kol 1,23). Patriarcha Konstantynopola zakładał, że wszyscy chrześcijanie w pierwszym wieku przebyli analogiczną drogę do podjętej przez Pawła – z Jerozolimy do Hiszpanii. Jeśli wszyscy wykazali się takim samym zaangażowaniem, to z pewnością Dobra Nowina była powszechnie znana i Bóg mógł pozwolić na zburzenie świątyni. Brak miejsca kultu miał stanowić potwierdzenie zakłamania Narodu Wybranego, zaś obecność wspólnoty Kościoła na całym świecie była potwierdzeniem autentyczności głoszonego przez jej członków świadectwa. Apostoł Narodów, mając świadomość tak daleko idącej odpowiedzialności, zrobił wszystko, by dotrzeć na Półwysep Iberyjski – nawet jeśli jego ostatnia wyprawa misyjna nie przyniosła oczekiwanych rezultatów¹⁹.

Dużo informacji o pobycie i losach Pawła w Rzymie podał Euzebiusz z Cezarei. W *Historii Kościelnej* kontynuował opis wydarzeń zakończonych przez Łukasza informacją o dwuletnim pobycie w Rzymie i wykorzystaniu tego czasu na głoszenie Ewangelii (Dz 28,30-31). Po wygranej sprawie przed trybunałem miał udać się w nową podróż, by głosić Dobrą Nowinę. Euzebiusz nie stwierdził *explicite*, że była to Hiszpania²⁰. Jednak jest to jedyne miejsce podawane w tradycji, gdzie Apostoł Narodów mógł się udać. Po powrocie napisał *Drugi List do Tymoteusza*, w którym opowiedział o tych wydarzeniach. Autor pierwszej historii wspólnoty Kościoła przyjął zaprezentowaną już interpretację 2 Tm 4,16-17. Paweł potwierdził pozytywne rozstrzygnięcie pierwszej sprawy sądowej, odzyskanie wolności rozumiał jako wsparcie Boga i umożliwienie mu odbycia ostatniej podróży, by wszystkie narody mogły usłyszeć jego nauczanie. Nie mógłby postawić tezy o powszechnym charakterze misji głoszenia, mając świadomość jej braku w Hiszpanii. Uwolnienie z „paszy lwa” jest przez Euzebiusza rozumiane jako wolność od okrutnego Nerona. Czasy pierwszej obrony – według przekazu – przypadały na lata jego łagodniejszego usposobienia. W Wiecznym Mieście przebywał wtedy

17. Tamże, s 334.

18. John Chrysostom, *Homilies on Matthew: Homily 75*, w: *Saint Chrysostom: Homilies on the Gospel of Saint Matthew*, red. P. Schaff, Nowy Jork 1888, s. 450-456.

19. Tamże, s. 451-452.

20. Hist. Eccl, II, 22, 2.

Łukasz, który do tego momentu opisał wydarzenia w *Dziejach Apostolskich* i był ich świadkiem. Z tego by wynikało, że rozłączyli się, gdy Apostoł Narodów wyruszył na swoją ostatnią misję. Po powrocie Neron dużo bardziej radykalnie zaczął prześladować chrześcijan i postanowił zgładzić apostołów – możemy zakładać, że chodzi tu o Piotra i Pawła²¹.

Obecność diaspory w Hiszpanii

Badania archeologiczne jednoznacznie potwierdzają obecność diaspory żydowskiej w Hiszpanii po roku 70. Znaleziono bowiem artefakty świadczące o zamieszkiwaniu Żydów na tych terenach. Wśród odkrytych przedmiotów znajdują się: (1) amfora z hebrajskimi literami (datowana na I w. po Chr.); (2) tabliczki z hebrajskimi napisami znalezione w Tarragonie, datowane na początek II w. po Chr.; (3) trójjęzyczny napis z Tortosy zawierający tekst hebrajski, datowany na II-IV w. po Chr.; (4) inskrypcja z Abdery (początek III w. po Chr.); (5) pozostałości synagogi w Elche (IV w. po Chr.)²². Nie posiadamy żadnych wiarygodnych artefaktów, które potwierdzałyby jednoznacznie obecność diaspory w Hiszpanii, w czasie kiedy mógłby przybyć tam Paweł. Wśród znalezionych przez archeologów przedmiotów znajduje się amfora datowana na I wiek po Chr., jednak mogła ona zostać przywieziona tam później i nie jest jednoznacznym argumentem za obecnością Żydów na terenie Półwyspu Iberyjskiego w pierwszej połowie I w. po Chr.²³.

Jednak bardzo istotną wskazówkę w tym zakresie podał Józef Flawiusz. W swoim dziele *Dawne dzieje Izraela* stwierdził, że Herod Antypas w 39 r po Chr. został przez cesarza Kaligulę skazany na banicję w Hiszpanii²⁴. W.P. Bowers w swojej pracy udowodniał, że teksty Talmudu, które sugerują obecność diaspory w Hiszpanii w pierwszym wieku, odnoszą się do migracji, która nastąpiła po roku 70, przez co nie mogą być wiarygodnym źródłem domniemywania jej obecności w czasach Pawła. Ważnym świadkiem jest homiletyczny midrasz do *Księgi Kapłańskiej – Leviticus Rabbah*. Jego spisanie datuje się dziś na V w., jednak badacze są zgodni,

21. Hist. Eccl, II, 22, 4-8.

22. Szczegółową analizę dowodów świadczących o obecności diaspory w Hiszpanii oraz znalezionych artefaktów, inskrypcji oraz tekstów źródłowych podejmuje: W. P. Bowers, *Jewish Communities in Spain in the Time of Paul the Apostle*, „The Journal of Theological Studies”, 26 (1975), s. 396-399.

23. Tamże, s. 401.

24. Józef Flawiusz, *Bell* 2,183, w inny, miejscu podaje, że do Galii: Ant 13, 252. Współcześni badacze ujednolicają tę wersję, poprzez utożsamienie „Lugdunum Convenarum” z miejscem na granicy Galii i Hiszpanii. W.P. Bowers, *Jewish Communities in Spain in the Time of Paul the Apostle*, s. 398.

że zawiera dużo starsze tradycje, nawet z II wieku. Według przekazu diaspory żydowskie znajdowały się w Babilonii, Galii i Hiszpanii²⁵.

S.W. Baron uważa, że choć nie mamy żadnych informacji o obecności Żydów na terenie Hiszpanii przed rokiem 70 po Chr., to chęć odwiedzenia przez Pawła tak odległych terenów może świadczyć o zamieszkiwaniu przez nich na tych terenach²⁶. Jednocześnie należy zauważyć, że nieobecność diaspory w Hiszpanii nie przesądza w żaden sposób o misji Apostoła Narodów. Mógł on planować swoją misję z nastawieniem, że będzie ona skierowana wyłącznie do pogan. Nieobecność synagog z pewnością utrudniła oraz wydłużała ewangelizację w początkowym jej okresie, jednak nie czyniła jej niemożliwą. Głoszenie Ewangelii poganom, którzy nie znali Starego Testamentu, było trudniejsze i wymagało więcej czasu, by uzupełnić ich wiedzę o tę, która dla Żydów była znana. Nieobecność synagog utrudniłby również misję pod względem logistycznym – często budynki te służyły żydowskim podróżnikom jako miejsce schronienia i noclegu. Badania R. Hocka wskazują, że właśnie to nieobecność diaspory żydowskiej w Hiszpanii spowodowała, że już w Koryncie Paweł postanowił wysłać list do Rzymu, by tamtejsza wspólnota była świadoma jego planów i poczyniła przygotowania zmierzające do ich realizacji. Wymiana handlowa między Hiszpanią a Rzymem przekładała się na regularną żeglugę – podległą przedstawicielom senatu oraz nieformalne kontakty między tymi dwiema społecznościami²⁷. Wpływy Imperium Rzymskiego w hiszpańskiej gospodarce były znaczące, co przekładało się na nieustanną wymianę handlową i regularne kursowanie statków. Paweł mógł więc liczyć na to, że dzięki swojej obecności w Rzymie uda mu się dostać na Półwysep Iberyjski na jednym z nich²⁸.

Hiszpania pod panowaniem Rzymu

Zdobycie Półwyspu Iberyjskiego przez Imperium Rzymskie było do pewnego stopnia koniecznością. Kartagina po przegraniu pierwszej wojny (264-241 przed Chr.) z tą potęgą militarną postanowiła w Hiszpanii utworzyć zaplecze militarno-ekonomiczne zapewniające wsparcie dla prowadzenia dalszych działań zbrojnych. Przywództwo nad organizacją administracyjną tych terenów objął brat Hannibala – Hasdrubal. Za początek wojny prowadzącej do przejścia całkowitej dominacji przez Imperium na tych terenach przyjmuje się rok 219 przed Chr. Za-

25. Leviticus Rabbah, XXIX, 2R, w: https://www.sefaria.org/Vayikra_Rabbah.29.2?lang=bi [dostęp: 18.06.2022].

26. S. W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, New York 1952, t. I, s. 170.

27. R. F. Hock, *The Social Context of Paul's Ministry. Tentmaking and Apostleship*, Minneapolis 2007, s. 29-42.

28. R. Jewett, *Romans. A Commentary on the Book of Romans*, Minneapolis 2007, s. 75.

jęte w pierwszej fazie działań ziemie w roku 198 podzielono na Hiszpanię Bliższą i Dalszą (*Hispania Citerior i Ulterior*). Przez cały II i I wiek przed Chr. kolejni pretorzy podbijali nowe miasta, starali się utrzymać pokój na zajętych terenach, tłumili lokalne bunty i zbierali wysokie podatki na rzecz stolicy. O znaczeniu tych terenów świadczy fakt, że podczas konfliktu Juliusza Cezara i Pompejusza obaj starali się o poparcie ludności zamieszkującej Półwysep Iberyjski. Pierwszy z nich miał świadomość braku pełnej władzy bez zabicia sprzymierzeńców drugiego. Zwycięstwo miało miejsce w roku 49 przed Chr.

W czasach Pawła w Hiszpanii znajdowały się trzy rzymskie prowincje. Betyka, gdzie proces romanizacji był najbardziej zaawansowany, podlegała władzy senatu, a jego reprezentantem był prokonsul. Lusitania i Tarraconensis były pod bezpośrednią władzą cesarza reprezentowanego przez legatów. Rzymianie w I wieku po Chr. podporządkowywali sobie wszystkie *civitates* stanowiące najmniejsze jednostki administracyjne prowincji, tak by ludność w nich mieszkająca płaciła daninę na rzecz Imperium. Ośrodki miejskie zamieszkałe przez imigrantów pochodzących z Italii były uprzywilejowane – dzieliły się na *coloniae* i *municipia*. Z Betyką Rzym prowadził nieustanną wymianę handlową ze względu na to, że mieszkaly tam rodziny senatorów oraz mieściły się tam liczne kopalnie złota, srebra i miedzi. Ta część Hiszpanii dla Pawła była miejscem, do którego najłatwiej było się dostać.

Budowanie wpływów i podporządkowanie sobie lokalnej społeczności było procesem trudnym i długotrwałym. Za pierwszy i kluczowy cel okupanci postawili sobie zniszczenie relacji opartych na systemie plemiennym lub protopaństw. Rzym postanowił uszanować tradycję oddawania czci lokalnym bogom. Od II w przed Chr. rozwijała się kolonizacja tych terenów i napływ ludności z Italii – czego największym dowodem są wybudowane drogi i akwedukty. Kolonia zyskiwała na znaczeniu wraz z rosnącym eksportem produktów rolnych, ryb, metali i wyrobów rzemieślniczych do stolicy²⁹.

Jak twierdzi J. Jewett, dotarcie Pawła do odległej Hiszpanii wymagałoby patronatu znaczących rodzin senatorskich w Rzymie i Hiszpanii. Niezależnie od wiedzy, którą posiadał na temat sytuacji i zaawansowania procesów romanizacji oraz funkcjonowania rzymskiej administracji w Hiszpanii, zdawał sobie sprawę, że jest to wyprawa misyjna, w której potrzebuje pomocy społeczności chrześcijan z Wiecznego Miasta. W stolicy znajdował się jeden z największych ośrodków chrześcijaństwa w czasach Apostoła Narodów. Wiedział, że ma on możliwość zorganizowania takiej wyprawy i wsparcia jej. Zdawał sobie sprawę z tego, że bez ludzi, którzy umożliwią mu przygotowanie do podróży w Rzymie, następnie zorganizują transport i wesprą go znajomością łaciny, misja nie ma

29. T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, Wrocław 2009, s. 19-27.

szans na powodzenie. Jednym z celów *Listu do Rzymian* jest prośba o wsparcie w tym zakresie. Paweł takie oczekiwanie wyraża wprost, mówiąc, iż ma nadzieję, że zostanie przez nich wyprawiony do Hiszpanii (ὅφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ; Rz 15,24). Niezależnie od wszystkich opisanych powyżej trudności, które mógł napotkać, chciał, by jego nauczanie o powszechnym wymiarze zbawienia wynikającego z wiary dotarło do każdego narodu. List oprócz przekazu teologii o usprawiedliwieniu, ma również cel praktyczny: stara się pozyskać chrześcijan, którzy – podziеляjąc jego myśl oraz zaangażowanie w głoszenie – podejmą się organizacji wyprawy, by przekaz ten dotarł do osób, które nie słyszały o Jezusie Chrystusie.

Badania M. Rostovtzeffa pokazują, że proces romanizacji Hiszpanii, który miał na celu szybsze rozpowszechnienie kultury rzymskiej i języka łacińskiego na tych terenach, rozpoczął się po dojściu do władzy cesarza Wespazjana w 69 r. po Chr. Uznał on dotychczasowe wysiłki w tej materii za nieskuteczne. Działania te łączyły się z urbanizacją tych terenów oraz usprawnieniem administracji i komunikacji z Rzymem. Nie można jednak zgodzić się z tak późną datacją. Współcześni historycy uważają, że był to proces długofalowy, rozpoczęty w II w przed Chr. Pierwszym terenem, gdzie przy użyciu przymusu lub wręcz siły militarnej narzucono rzymskie tradycje, była położona na południu prowincja Betyka. Z czasem duży napływ mieszkańców Italii wspierany siłą oręża zdominował lokalne tradycje. Z całą pewnością znaczący wpływ na szybkość tego procesu miało „przyznanie przez cesarza Wespazjana prawa łatyńskiego wszystkim mieszkańcom imperium”³⁰ – początkowo dla ludności Italii nie posiadającej obywatelstwa.

Kluczową barierą dla Pawła z pewnością był język. Paweł posługiwał się greką, natomiast w Hiszpanii łacina była znana jedynie w dużych miastach. Do II wieku po Chr. na terenie Półwyspu Iberyjskiego mówiono wieloma innymi językami: dialektami iberyjskimi, zaś na wschodnim wybrzeżu językami punickimi. Dodatkowo w całym kraju, posługiwano się językami i dialektami lokalnymi, których dziś nie jesteśmy w stanie odtworzyć ze względu na brak źródeł. Wiemy również, że na wschodnim wybrzeżu znajdowały się kolonie greckie. Pisząc *List do Rzymian*, Paweł z pewnością zakładał, że gdy dotrze do stolicy Imperium, pozna język łaciński lub – jak to miał w zwyczaju podczas poprzednich podróży misyjnych – zabierze stamtąd człowieka, który wesprze go w tej materii podczas wyprawy do Hiszpanii. Nie wiemy, na ile zdawał sobie sprawę z różnorodności języków na Półwyspie Iberyjskim. Ta „mozaika języków”, jak nazwał ją A. Bellido, stanowiłaby dużą trudność w głoszeniu na tych terenach Ewangelii.

30. Tamże, s. 28.

Podsumowanie

Z zaprezentowanych i przytoczonych treści można wyciągnąć kilka wniosków. Po pierwsze, Pawłowi zależało na dotarciu do Hiszpanii i miał świadomość mieszkania tam ludzi, którzy nie słyszeli jeszcze o zmartwychwstaniu Chrystusa. Wiedział również, że bez wsparcia finansowego, technicznego i językowego mieszkańców Rzymu odbycie takiej wyprawy nie będzie możliwe. Biorąc pod uwagę „barierę językową”, możliwy brak synagog, potencjalną konieczność nauczania wyłącznie pogan oraz brak rozeznania w tamtejszej kulturze i mentalności, konieczny był zupełnie nowy model głoszenia. Po drugie, liczne – powstałe niezależnie od siebie – teksty pozabiblijne potwierdzają jego dotarcie na Półwysep Iberyjski. Po trzecie, wiedza z zakresu historii w żaden sposób nie podważa możliwości dotarcia z Rzymu do Hiszpanii. Biorąc pod uwagę zaprezentowany materiał, możemy założyć, że planowana w Koryncie wyprawa się odbyła. Prawdopodobnie jednak ze względu na wszystkie opisane powyżej trudności i przeciwności nie odniosła takiego znaczenia jak trzy poprzednie.

Bibliografia

- Baron, S. W., *A Social and Religious History of the Jews*, New York 1952, t. I.
- Bowers, W. P., *Jewish Communities in Spain in the Time of Paul the Apostle*, „The Journal of Theological Studies”, 26 (1975), s. 396-399.
- Bremmera, J. N., *Aspects of the Acts of Peter: Women, Magic, Place and Date*, w: *The Apocryphal Acts of Peter: Magic, Miracles and Gnosticism*, red. J. N. Bremmera, Leuven 1998, s. 1-20.
- Clement of Rome, *The First Epistle of Clement to the Corinthians*, w: *The Apostolic Fathers with Justin Martyr and Irenaeus*, red. A. Roberts, J. Donaldson, A. C. Coxe, Buffalo 1885.
- Cross, F. L., Livingstone, E. A., *Clement of Rome*, w: *The Oxford dictionary of the Christian Church*, red. F. L. Cross, E. A. Livingstone, Oxford, New York 2005, s. 363.
- Cross, F. L., Livingstone E.A., *Helvidius*, w: *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, red. F. L. Cross, E. A. Livingstone, Oxford, New York 2005, s. 753.
- Cross, F. L., Livingstone, E. A., *Muratorian Canon*, w: *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, red. F. L. Cross, E. A. Livingstone, Oxford, New York 2005, s. 1133.
- Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, Kraków 2013.

- Fitzmyer, J. A., *Romans: A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven, London 2008.
- Fowler, P. B., *The Structure of Romans. The Argument of Paul's Letter*, Minneapolis 2016.
- Hock, R. F., *The Social Context of Paul's Ministry. Tentmaking and Apostleship*, Minneapolis 2007.
- Izydorczyk Z., *Dzieje Piotra Apostoła i Szymona*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 16 (2003), s. 101-150.
- Jerome, *Adversus Helvidium*, w: *St. Jerome: Letters and Select Works*, red. P. Schaff, H. Wace, New York 1893, s. 334-346.
- Jewett, R., *Romans. A Commentary on the Book of Romans*, Minneapolis 2007.
- John Chrysostom, *Homilies on Matthew: Homily 75*, w: *Saint Chrysostom: Homilies on the Gospel of Saint Matthew*, red. P. Schaff, Nowy Jork 1888, s. 450-456.
- Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, Warszawa 2001.
- Józef Flawiusz, *Wojna żydowska*, Warszawa 1992.
- Knight, G.W., *The Pastoral Epistles: A Commentary on the Greek Text*, New International Greek Testament Commentary, Grand Rapids 1992.
- Leviticus Rabbah, https://www.sefaria.org/Vayikra_Rabbah.29.2?lang=bi [dostęp: 18.06.2022].
- Menzies, A., *The Gospel of Peter, the Diatessaron of Tatian, the Apocalypse of Peter, the Visio Pauli, the Apocalypses of the Virgil and Sedrach, the Testament of Abraham, the Acts of Xanthippe and Polyxena, the Narrative of Zosimus, the Apology of Aristides, the Epistles of Clement (Complete Text), Origen's Commentary on John, Books I-X, and Commentary on Matthew, Books I, II, and X-XIV*, red. A. Menzies, New York 1897, t. 9.
- Miłkowski, T., Machcewicz, P., *Historia Hiszpanii*, Wrocław 2009.
- New Testament Apocrypha. Gospels and Related Writings*, Louisville, London 1991, t. I.
- New Testament Apocrypha. Writings Relating to the Apostles Apocalypses and Related Subjects*, red. W. Schneemelcher, Louisville, London 2003, t. II.
- Pseudo-Hippolytus of Rome, *On the Twelve Apostles*, w: *Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Novatian, Appendix*, red. A. Roberts, J. Donaldson, A. C. Coxe Buffalo 1886, t. 5.
- Schmidt, M. W. G. A., *“And on this Rock I Will Build My Church”. A new Edition of Philip Schaff's “History of the Christian Church”: Medieval Church History. From Gregory VII. to the Protestant Reformation A.D. 1049-1517*, Hamburg 2017.
- Thiselton, A. C., *The First Epistle to the Corinthians: A Commentary on the Greek Text*, Michigan, Cambridge, 2000.

Wilcoxon, M.A., *Clement, First Letter*, w: *The Lexham Bible Dictionary*, red. J. D. Barry, D. Bomar, D. R. Brown, R. Klippenstein, D. Mangum, C. Sinclair Wolcott, Bellingham 2016.

Streszczenie

W Liście do Rzymian Paweł wyraża chęć dotarcia do Hiszpanii, by głosić tam Ewangelię. Dzieje Apostolskie nie opisują jednak tego wydarzenia, więc na podstawie Biblii nie jesteśmy w stanie jednoznacznie stwierdzić, czy miało ono miejsce. Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie dowodów świadczących o przeprowadzeniu tej wyprawy. Pierwsza część prezentuje pośrednie dowody zawarte w Nowym Testamencie – determinację w docieraniu do nowych miast i wygranie procesu. Następnie zaprezentowane są teksty z szeroko rozumianej tradycji. Jednoznacznie potwierdzają one podróż i podają szereg szczegółów, co świadczy o ich wiarygodności. Trzecia część zawiera wiedzę z zakresu historii i archeologii. Pozwala ona ustalić prawdopodobieństwo przepłynięcia się na Półwysep Iberyjski w I w. po Chr. Zaprezentowane podania i artefakty potwierdzają możliwość głoszenia Ewangelii przez Apostoła Narodów na Półwyspie Iberyjskim. Musiał jednak uzyskać wsparcie logistyczne, lingwistyczne i finansowe od chrześcijan mieszkających w Rzymie.

Słowa kluczowe: Paweł, Hiszpania, List do Rzymian, misja.

TEXTS AND ARTIFACTS CONFIRMING PAUL'S MISSION IN SPAIN

Summary

In the Letter to the Romans, Paul expresses his desire to go to Spain to preach the Gospel there. However, the Acts of the Apostles do not describe this event, so we are not able to clearly state whether it took place on the basis of the Bible. This article aims to present the evidence that proves it was carried out. The first part presents the indirect evidence found in the New Testament - determination to reach new cities and win the trial. Then, texts from the broadly understood tradition are presented. They clearly confirm the trip and provide a number of details, which proves their credibility. The third part contains knowledge of history and archeology. It allows to determine the probability of crossing to the Iberian Peninsula in the 1st century AD. Presented legends and artifacts confirm

the possibility of the Apostle of the Nations preaching on the Iberian Peninsula. However, he had to obtain logistical, linguistic, and financial support from Christians living in Rome.

Key words: Paul, Spain, Letter to the Romans, mission.